

Mária D. Mátai: Kleine ungarische Sprachgeschichte. Aus dem Ungarischen übersetzt von Albrecht Friedrich unter Mitarbeit von Ruth Futaky. Helmut Buske Verlag. Hamburg, 2002. 86 S. – **Мария Д. Матаи: Краткая история венгерского языка. Перевод с венгерского Н. Н. Колпаковой.** Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. Санкт-Петербург 2004.

1. Sajátos kis könyvvel lepte meg a nyelvünk története iránt érdeklődőket D. Mátai Mária. Sajátossal, mert „kis magyar nyelvtörténet”-e a hamburgi Buske kiadónál németül, a Szentpétervári Állami Egyetemen pedig oroszul jelent meg. Sajátosnak kell mondanunk azért is, mert napjainkban a történeti nyelvészet – sajnálatos módon – háttérbe szorult, mind a kutatás, mind a nyelvoktatás területén. És ez utóbbin belül is sajátos munkával van dolgunk, mivel benne nem a nyelvi szintek alakulásának, változásának az összefoglaló rajzát kapjuk, hanem – mondhatnánk – olyan fejezeteket, amelyek a ma szemszögéből érdekelhetik a külföldieket.

Az előszóban a szerző közelebbről is rámutat: a nyelvtörténeti ismeretek hozzásegítenek annak a megértéséhez, hogy beszédünkben miért éppen ezt vagy azt a szót és nyelvtani formát választottuk a lehetséges variánsok közül, illetve hogy a művelődéstörténet mennyiben szól bele egy-egy nyelvi elem, jelenség alakulásába.

2. Az első leghosszabb fejezet (1–25) Nyelvtörténet és művelődéstörténet címen e két tudományág összefüggését tárgyalja, abból a helyes nézetből kiindulva, hogy a nyelv az illető nép élet- és művelődéstörténetének a tükré. Különösen érvényes ez a szó- és kifejezőképességre és a frazeológiára. Egy-egy tárgy, foglalkozás vagy éppen divatjelenség eltűnik, de a neve megmarad, megmaradhat, és ezekből a reliktumokból visszakövetkeztethetünk a korábbi valóságra. Ehhez azonban – a szerző helyesen mutat rá – szükség van a történettudománynak, az archeológiának, az antropológiának, a történeti állat- és növénytanak, a történeti földrajznak és a természettudományok múltjának a tanulságaira. Természetesen a szavak vallanak etimológiájukkal is. Legrégibb szavaink segítségével jellemzi Mátai Mária az ősi kultúrát (az életmódot, a hitvilágot, a rokonsági viszonyokat stb.). Az urali és finnugor eredetű szavak (itt felhívja a figyelmet a két legfontosabb idevágó

szótárra: A magyar szókészlet finnugor elemei és az Uralisches Etymologisches Wörterbuch című munkákra) mintegy elénk állítják azt a halászó-vadászó népet (*hal, háló, fal, fon, nyíl, íj, ideg, ín, les, ajsz*), amely az ugor időktől lovat tartott (*ló, nyereg, fék, ostor, kengyel, másod- és harmadfű ló*), amelyre jellemző volt meghatározott közösségi élet (a családdal kapcsolatos és rokonságnevek: *atya, anya, fiú, öcs, férj, nő, meny, vő, ágy; had, hadnagy, várnagy, főnagy*; stb.), amely ismerte a számneveket (*egy, száz, ezer, nyolc, nyolcvan* stb.), amely sajátos hitéletet élt (*táltos, gyógyul és gyógyít, javas és jós, orvos, látó és néző, bűbajos* stb.), és még sorolhatnánk tovább.

Kiemeli Máta Mária a jövevényszavak fontosságát is. Mindenekelőtt azért, mert ezek jelzik, hogy egy-egy nyelv a története során mikor és milyen más népekkel érintkezett, azaz volt gazdasági és kulturális kapcsolatban. Három nyelvcsalád szavaival foglalkozik részletesebben. Az iráni kapcsolatok eredménye az olyan szavunk, mint *tíz, bűz* (ennek származéka a *büszke*), *arany, tehén, tej, nemez*, talán a *szekér* és az *özvegy*, továbbá később, a vándorlások idejéből az *asszony*, a *híd*, a *vért* és a *kard*. Ez utóbbiak közelebbről alán eredetűek, s velük kapcsolatban természetesen utal a szerző az Arany János feldolgozta mondára, amely szerint Hunor és Magyar elrabolta Dula alán fejedelem lányait (Rege a csodaszarvasról).

A magyarság művelődésében fontos szerepet töltött be a török népekkel való érintkezés. A honfoglalás előtti, közelebbről az ugor korból való a *hattyú*, a *hód*, a *ló*, és már ősmagyar kori átvétel a *homok* és a *harang*. A III–V. században ismerkedett meg a magyar nép a földművelésnek olyan szavaival, mint *eke, búza, árpa, kéve, sarló, szérű, tarló*, illetve *borsó, kender, komló, alma, dió, szőlő, bor, seprő* stb. Az ősmagyar korból valók aztán a magasabb műveltségi fokot jelentő mesterségekkel kapcsolatos nevek (*ács, szűcs, szatócs, gyűszű, gyárt, bársony, saru, gyöngy, gyűrű* stb.), továbbá bizonyos megnevezések a társadalmi, erkölcsi és hitélet köréből (*törvény, tanú, gyász, bölcs, boszorkány, betű, szám, ok, idő* stb.). A szerző kitér a hódoltság korára is, amelynek emlékét őrzi a *dívány, dohány, kávé, kajsz*, illetve a *papucs, a findzsa, a tarhonya* stb.

Viszonylag kisebb teret szentel Máta Mária a szláv nyelvek hatásának. Ezt is számos különböző műveltségi, illetve a mezőgazdasággal kapcsolatos jövevényszó jelzi, mint például *pap, szent, karácsony, király*, illetve *asztag, borona, uborka, galamb* stb.

A latin, német, olasz, francia, román jövevényszavakról csak összefoglalóan emlékezik meg a szerző.

Ezután a Jelentésváltozás és kultúrtörténet című részben arra világít rá, hogy bizonyos szavak milyen úton-módon vettek fel nemegyszer furcsának tűnő jelentést: hogyan függhet össze például *trágya* és *draszé* szavunk; hogyan lett a 'jeladó üst' jelentésű *harang*-ból istentiszteletre hívó, veszélyt jelző eszköz. Aztán csak helyeselhetően felhívja a figyelmet O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* (1979³) című munkájára, és egyúttal kitér a *kosarat kap, kosarat ad, kikosaraz*, illetve a *kiteszik a szűrét*, valamint a *kígyót, békát kiált rá* és a *körmére ég a dolog s körömszakadtáig tagad* stb. szólás létrejöttének a hátterére.

3. A Nyelvtörténet és irodalom című második fejezetben (27–33) – a nyelvtörténet szempontjából jól kiválasztott témakör keretében – abból indul ki a szerző, hogy a régi vagy akár a mai szépirodalom egy-egy kifejezése, részlege gyakran nem teljesen világos számunkra, és emögött nemegyszer valamely szó, kifejezés, grammatikai jelenség ismeretlen volta vagy nem pontos ismerete rejlik. Tehát tisztázásuk végett a nyelvtörténethez kell fordulnunk. Heltai Gáspár Új Testamentumából idézi ezt a mondatot: „Jó álat [állat] a só”. Nos, a nyelvtörténetből megtudjuk, hogy a XVI. században az *állat* szó dolgot, eszközt, sőt személyt is jelentett. Szól aztán a *hírhedett, hírhedt* jelentésének, stílusértékének a megváltozásáról, szinte az ellenkezőjére fordulásáról. Több idevágó példa után idézi Pais Dezsőt, aki nyelv és stílus viszonyát így határozta meg találóan: „... a költői vagy írói stílus nyelvből lesz, és viszont a stílusból nagyon gyakran nyelv válik”.

4. Igen jól egészíti ki az eddigieket a Nyelvtörténet és mai nyelv című harmadik fejezet (35–50). Tudniillik a szerző itt kerít igazán sort bizonyos grammatikai formák kialakulásának a bemutatására. Mégpedig nem a történeti nyelvtanokban szokásos rendben, hanem a mai, úgynevezett

kettős alakokkal kapcsolatban. Így aztán nemcsak a nyelv „működésébe” pillanthat bele az olvasó, hanem a szerző rávilágít ezek használatára is, mintegy ilyen módon jelezve a stílusértéküket. Értesülünk például a *csuda* : *csoda*, a *mondta* : *mondotta*, a *látnök* : *látánk*, a *szám* : *szájam*, az *orca* : *arc*, a *messen* : *metsszen* létrejöttéről. A továbbiakban bemutatja a szerző egyes töváltozatok kialakulását, hogy tudniillik miért lesz *uram*, de *úrtól*; *vizet*, de *vízben*; *kezem*, de *kézből*. Aztán magyarázatot kapunk arról, hogy miért *iszunk*, *írunk* a helyes forma, jóllehet a mi nyelvünk egyébként a magánhangzó-illeszkedés törvényének engedelmeskedik. Megvilágosodik aztán az is, hogyan váltak főnévvé egyes igenevek, mint például *tű*, *fűrő*, *rugó*, *seprű*.

E fejezet második felében Mátai Mária igeragozásunknak úgynevezett nehéz kérdéseibe világít bele. Ilyen az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék felszólító módja (*tegyek*, *legyek*, sőt *higgyek*), a *lássam* típusú felszólítás. Közben szót ejt a „suksük”, illetve „szukszük” nyelvről is. Tárgyalja aztán a feltételes mód jelét, valamint egyes képzők, képzőszerű jelek eredetét, majd számos példával igazolja Benkő Lorándnak azt a megállapítását, hogy a nyelv szinkrón rendszere magában hordozza a diakroniát: hogy a mai *szem*, *szēm* és *szöm* hogyan függ össze a Halotti Beszéd-beli *zum* (ejtsd: szüm) alakkal; az *öröm* miért képzett szó; hogyan viszonylik egymáshoz az *után* és az *útján* névutó létrejötte; stb.

5. A negyedik fejezetben (51–8) a változás és folyamatosság jegyében faggatja a szerző első nyelvemlékeinket. És közben megvilágítja a *-vá*, *-vé* rag; a *-ja*, *-je* birtokos személyjel; a *-ba*, *-be* és *-ban*, *-ben*; az *-nk*, *-unk*, *-ünk* birtokos személyjel; az *-and*, *-end* időjel létrejöttét, illetve a *munkás* szó korabeli és későbbi jelentését.

A függelékben (59–79) a szerző felvázolja a magyar nyelv történetének egyes korszakait az urali kortól máig. Ezek illusztrálására bemutat három régi és egy XIX. századi szöveget, közelebbről a Halotti Beszédet, az Ómagyar Mária-síralmat és a Laskai-sorokat, valamint Vörösmarty Szózatát. Az első három esetben ott találjuk a latin „alapszöveg”-et, a fakszimilét, a szöveg betűhív átiratát, értelmezését és német fordítását. A Szózat eredeti szövegén kívül ott szerepel természetesen a német fordítás is.

A kötetet gondosan összeválogatott és igen gazdag szakirodalmi jegyzék zárja (80–6).

6. Sietek megjegyezni, hogy – amint a recenzió címében is jeleztem – Mátai Mária kis könyvét orosz fordításban is megjelentette (a szakirodalmi jegyzék némi módosításával) a Szentpétervári Állami Egyetem Bölcsészettudományi Kara.

Végezetül megállapíthatjuk: a szerző itt ismertetett munkájával jelentős szolgálatot tett a magyar nyelvtudománynak, nyelvünknek, azzal, hogy két nagy nyelven szólt a magyar nyelv történetéről és a magyar művelődésben betöltött szerepéről. Külön kiemelem a mű szentpétervári kiadását, így tudniillik nyelvrokonaink, az Oroszország területén élő kis finnugor népek könnyebben hozzáférnek nyelvünk múltjának a megismeréséhez.

Szathmári István